

11893

Մ Ո Ւ Շ Ե Ղ, Ե Պ Ի Ս Կ Ո Պ Ո Ս

Վ Ա Ղ Ո Ւ Ա Ն Հ Ո Գ Ի Ն

Տեփարդի խօսքը, քի պեճք է
մարդ ինկզիկէն ճանչնայ իր
յասկութիւններովը, ինչպէս
եւ յոռութիւններովը, աւելի
ազգերուն կը պատշաճի քան
սկիւսներուն:

Ա. ՖՈՒՅԵԼԻ

300

301

15-97

ԱՂԵՔՍԱՆԴՐԻԱ

ԽՆԱՅՈՂԱԿԱՆ ՏՊԱՐԱՆ

1910

1003
1957

ՀԱՂՈՒԱՆ ՇՈԳԻՆ

04.07.2013

11893

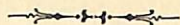
301

Մ-97

25 SEP 2006

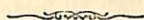
1 DEC 2009

ՀԵՂԻՆԱԿԻՆ ԳՈՐԾԵՐԸ

1. Թուղթ Հովուական (Բ. սպ.)	5	Ղրջ.
2. Պատկերները	5	»
3. Դրուագներ (Սպառած)	15	»
4. Հովիտի խրատները	7, 5	»
» » Թուրքերեն	7, 5	»
» » Հայ. եւ Թուրք.	12	»
5. Ասանայի ցարդը եւ Պատասխանատուները	5	»
6. Les Vêpres Ciliciennes	12, 5	»
7. Ընկերվարություն եւ Հայ Ընկերվարականներ	3	»
8. Վաղուան Հոգին	1	»

ԱՆՏԻՊ ԳՈՐԾԵՐ

1. Նորընծայի մը քառուկը
2. Նարեկացի եւ իր ժամանակը
3. Լեզուախօսություն
4. Հայ Բողոքականության ծագումը
5. Քրիստոնեական Բարոյականը
6. » Վարդապետությունը

300

1792-ՄՈ

ՄՈՒՇԵՂ ԵՊԻՍԿՈՊՈՍ

Վ Ա Ղ Ո Ւ Ա Ն Յ Ո Գ Ի Ն

Տեփարդի խօսքը, քի պէտք է
մարդ ինքզինքն ճանչնայ իր
յատկութիւններովը, ինչպէս
եւ յոռութիւններովը, աւելի
ազգերուն կը պատշաճի քան
անհատներուն:

Ա. ՅՈՒՅԵԼԻ

ԱՂԵՐՍԱՆԴՐԻԱ

ԽՆԱՅՈՂԱԿԱՆ ՏՊԱՐԱՆ

1910

ՎԱՂՈՒԱՆ ՀՈԳԻՆ

Տեֆարդի խօսք, քէ պէտք է մարդ
իմզիմբը նանչնայ իր յատկութիւն-
ներովը, ինչպէս եւ քերութիւննե-
րովը, աւելի ազգերուն կը պատ-
շանի քան անհատներուն:

Ա. ՖՈՒՅԵԼ՝

Տընէրմ, ընկերաբան իմաստասէրը կըսէ. «Ներ-
կային ցաւալի պարապութիւնը կը գիմակաւորենք
վիշտերով կամ յոյսերով: Այս միջոցները առժամաբար
ապրելու մեր իրաւունքներուն տեղը կը բռնեն»: Սոյն
տողերը ահաւոր իրականութեան մը թարգմանն են,
դոնէ մեր ազգային - ընկերական կեանքին համար, ո-
րուն պէտք է լրջօրէն անդրադառնանք եւ գիտակցինք
այլ եւս: Օսմանեան Սահմանադրութեան արշալոյսին,
խորապէս համոզուելէ յետոյ Մ. եւ Յ. Գոմիթէին նեղ-
միտ ու թթու ազգամոլութեան, երբ երկուսն Բը
ուածով մը կը գրէինք, թէ «Վաղուան մեծ ոճիրին
հրկունքն ունի այսօր», թէ, «Երկուրդի բռնապետու-

ԾԱՆՕԹ. — Սոյն քանախօսութիւնը արտասան-
ուած է Գահիրէի Ազգ. Լսարանին մէջ, 1909 Դեկտ. 11ի
շաբաթ գիշերը:

թիւնը կընայ խորհրդարանական բռնապետութեան փոխութիւն», թէ՛ «Մեր սա անհամերաշխ ու աններգաշնակօրէն կուսակցած ուրախութիւնները պատուհասուած պիտի դառնանք մեր զաւակներուն, այսօրին անգիտակից ու անպատասխանատու զաւակներուն ապաշաւովը», այդ միեւնոյն յօդուածին մէջ կըսէինք, թէ «Կարգ մը ազգային աննշան յատկութիւններու հետ, հոյլ մը բարդ ու կնճռոտ յոռութիւններ մեր մէջ ապրեցուցած ենք» (ԱԶԳ. 1908 Դեկտ. 5, թիւ 32 (84): Այն օրէն ի վեր յոռութիւններու հոսանքը ստուարացաւ, ջրվէժեց, ազգային-հաւաքական անհատականութիւնը խեղդելու աստիճան:

Այսօր ազգային տեսակէտով, կացութիւնը յուսահատական է ամենուրեք. միւլթաբու թեան ո՛չ մէկ ակունք, ո՛չ մէկ պատճառ: Համիտ՝ դաւաճացի կնկան ձեռքով նախշուած շապկէն մեր արեւններովը ներկուած ազգին պատանքը չինեց: Օսմանեան Սահմանադրութենէն խաղաղութիւն եւ արդարութիւն յուսացինք, ա՛ն ալ մեր վրայ ձգեց դատապարտութեան կարմիր քղամիշու, կիլիկեան դաշտներուն մէջ: Մարեցան յոյսերը, ազգին ճրագն ալ մաքեցաւ կարծես, քանդուած, չիջած ու արեւնթաթախ օճախներուն հետ: Ու հիմա ազգային ինքնապաշտպանութեան իբրեւ զէնք, խաբուածներու լքումը, եւ ցաւատանջներու սկեպտիկութիւնը միայն ունինք:

Վաղը, սակայն, պիտի այցելէ մեզի, իր գերիին մէջ ժողովելու համար մեր արցունքները, մեր ժպիտները, եթէ ունենանք, մեր կեանքը կամ մեր մահը: Ա՛ն մեզի բան մը չբերեր, ո՛չ իսկ բարի խապրիկ մը. չա՛տ չատ կը բերէ մեզի՝ բարդուած տոկոսով մը, ինչ որ մենք երէկ իրեն տուինք: Եւ այսօրին ականջին փսիսացած մեր տրտունջները, մեր յուսահատութիւն-

ները, մեր բողոքները, աւա՛ղ, պիտի չկրնան դարձնել «Վաղուան Հոգին», «Վաղուան Կեանքը», որուն պէտք ունինք: Մնտախ ի՛նչ խանդավառութիւններ, աննպատակ ի՛նչքան շարժում, վրէժի յորձք, դգաշումի պոթիւմ: Պահ մը տառապանքի աղաղակին հանգէպ հոգեկան յոյզ մը խռովեց, զղբեց մեր ամբողջութիւնը: Ամենքնիս ալ արեւնէն խելայեղած, փրկանաւորումի դաղափաբին կը փարէինք ասպնելու տնէն չով. կը մոռնայինք՝ դռնէ պահ մը, մեր առօրեայ կեանքին քառիշէ անբաւականը, եւ արեւնոտ արահետներէ, դերբուկներէ մազլցել կուգէինք: Ամենքնիս, գրեթէ ամենքնիս «Պիտի չ'իմացինք, կըսէինք, մեր ճակտին քրտինքը, մեր երակներուն արիւնը, գեղեցկութեան եւ արդարութեան գործին համար: Պիտի չարչարուինք, կըսէինք, բոլոր տանջանքներով, բաւական է որ անոնք արդեւնադործ վէրքէ մը կաթած ըլլային»:

Երէկի ամենուս աղաղակն էր այս: - Վաղը դատարկութիւնը նորէն կը խօսի՝ մեր մէջն ու շուրջը, անտարբերութիւնը նորէն կը թմրեցնէ մեր ջիղերը, եւ ասով անգամ մըն ալ կ'արդարանայ հաւատքը, թէ «դաղափար մը, որ հայեցողութեամբ ու հոնաորութեամբ կը բաւականանայ, անկում մըն է միայն»:

Խորհուրդի, յոյսի, հաւատքի, զգացումներու չափանիշը կամ վաւերաշափը դորձնական ու ապրուած կեանքն է միայն: Եւ պէտք է ըսել — ահաւոր ճշմարտութիւն — թէ մեր այսօրուան կեանքը կ'ապրի Երէկի Ա.ՀԱՐԿՈՒ ՊԱՐԱՊՈՒԹԵԱՆ, ՈՒ ՎԱԳՈՒԱՆ ԱՆՆՁՐ, ԱՆՅԱՍԱԿ ԱՆԴՈՒՆԴԻՆ ՄԻՋՅԵ:

Այս յուսահատ կացութենէն դուրս ելնելու անհրաժեշտութիւնը նկատի առած ատեննիս, մեր վրայ պարտք մը կը ծանրանայ, որ է անոր միջոցներուն

վրայ խորհել: Առանց բաւարար պատճառի արդիւնք չկայ աշխարհի մէջ. պէտք է գոյութեան պատճառը վերատեղծել, արդիւնքին հասնելու համար. պէտք է որ մեր մէջ կեանքը գործ մը ըլլայ, եւ գործը՝ իտէալի մը: Գաղափարի մը իսկական խտացումը: Որովհետեւ այսպէսով միայն մենք կարելիութիւնը՝ պիտի ունենանք ՎԱՂՈՒԱՆ ՀՈԳԻՆ շինելու, ստեղծելու, դարբնելու. խաղաղութեան, արդարութեան, ազատութեան եւ գեղեցիկութեան գործաւոր ՀՈԳԻՆ, որ զերծ քաղաքական - ընկերական կուսակցականութեան հերձուածութենէն, գիտնայ իրմով մարմնացնել ցեղին հաւաքական անհատականութիւնը, ցոլացնել անոր վճիռ պայծառը, իրականութեան տանիլ անոր մարդկայնական պահանջումները, զրկեալներու յատուկ անոր իրաւախնդիր տենչանքները, եւ երջանկութիւն ստեղծել անոր արիւննութեն, տառապանքներէն, սուգերէն ու արցունքներէն:

Ո՞վ պիտի ստեղծագործէ այդ ոյժը, «Վաղուան Հոգին»:

Շատեր, չափազանց շատեր, յաւակնութիւնը ունին «Վաղուան Հոգի»ի ստեղծագործութիւն փորձին մէջ: «Փրկիչ», «ազատարար» ըլլալու եռանդնատենչը օրուան ցնորքն է եղած: Քլեմանսօ փրկչական - ազատարարութեան այդ պոռոտախօսութիւններուն մէջ, դարուն հիւանդութիւնը կը փորձուի տեսնել: Մարդկային ընկերութիւնը վատասերումի ու քայքայումի խմորումին թթուութիւնն ունի: Իսկ մեր ազգային ընկերութիւնը անդամաւորւած է. գլուխը՝ ստամոքսին, ձեռքը՝ ոտքին, հոգին՝ մարմինին, աչքը՝ ականջին, բերանը՝ մտածումին դէմ կը գործեն: Ընկերական մարմինը փտութեան տարբադադրութեան ենթարկուած է հիմա: Ներշնչանալութիւնը հիմէն խախտուած է: Քա-

հանան՝ կոթնած կրօնքին, ու զինուած եկեղեցիին կարգ մը հնարամիտ վարչապետութիւններով, ազատականը՝ իր գործած խղճի բռնաբարումով, անիշխանականը՝ ոյժի արդարութեան վարչապետութեամբ բարձրացութեամբ, ընկերվարականը՝ ընտանեկոյս ժխտականութեամբ օրէ օր կը խոշորցնեն ազգային անհատներու միջեւ բացուած անշունչը: Հերձուածները կը շատնան. աղանդաւորները կը պայքարին ընկեր - կրօնական եկեղեցիին ծոցը: Պէտք է միանգամ ընդ միշտ համոզուիլ, թէ ո՛չ մէկ աղանդաւոր, ո՛չ իսկ հերձուածող մը երեւան չեկաւ իր պատկանած ցեղին, կրօնքին, ընկերութեան վիստելու նպատակով: Օգտակար ըլլալու իրենց մտեռանդութիւնը, սալայն, միակ պատճառը եղաւ ընկերական դարաւոր չարիքին: Քայքայումը, կաղմալուծումը քանդելու դաղափարէն ծագում առած չէ՝ ընտա աշխարհի մէջ. այլ՝ ՕԳՏԱԿԱՐ ԸԼԼԱԼՈՒ, ՇԻՆԵԼՈՒ ԶԱՓԱԶԱՆՅ ՄՏԵՌԱՆԴՈՒԹԵՆԷՆ: Ինչպէս անցեալին, նմանապէս ներկային մէջ, մեր ազգային չարիքին մեծագոյն պատճառը, թունաւոր աղբիւրը այդ իրողութեան մէջ փնտսելու է միայն: ԴԱՀԻՃԻՆ ՍՈՒՐԷՆ ԱԻԵԼԻ, ՇԻՆԵԼ ՈՒԶՈՂՆԵՐՈՒ ՄՏԵՌԱՆԴՈՒՆ ԲԱՐԲԱՐՈՍՈՒԹԵՆԷՆ ՎԱՆԵԱԼՈՒ ԵՆՔ: Մարդասպանին գնշակը երբեմն կը վրիպի, բայց չինել ուզող հիւանդ ուղեղին քանդումի գործը տեսական է, եւ շարունակուած՝ ազգասիրութեան դիմակով:

Ուր որ աղանդաւորի, կուսակցամոլի մտեռանդութիւնը կայ, կընդունիմ թէ հոն ոյժ մը կայ, բայց դիտեմ միեւնոյն ժամանակ, թէ հոն չկրնար գոյութիւն ունենալ ո՛չ առողջ դատողութիւնը, եւ ո՛չ ալ «վաղուան հոգին» կերտելու յօժարակամութիւնը: Մոլեռանդ մտեռանդունները, կուսակցականութեան հեշտանքէն, գինովութենէն տարուած, կրնան զգը-

խել ժողովուրդները բառերու եւ փրագներու մոռու-
թիւնով, կրնա՛ն արթնցնել ու շահագործել անհատ-
ներու մէջ քնացած կրօնական, ընկերական, աղգայ-
նական, մարդկայնական, հրեշտակային կամ անաս-
նական բնագոյնները, բայց չեն կրնար արժող կազմա-
կերպութիւն մը, արդար գաղափար մը, մաքուր ի-
տեալ մը, հոգի մը կերտել: Թուե՛ք կուսակցականը
ջլախտաւոր մըն է, ըլլայ պետ թէ հետեւող, եւ իրեն
համար կուսակցական շահը առաւելալիչ զի մ'ունի
աղգային շահուն հանդէպ: Կաղափար մը, իտեալ մը,
հոգի մը կերտելու դործը լուրջ մտածողութեան, հա-
ւաքական ոյժերու համագործակցութեան, հեռատեսու-
թեան, եւ անցեալի հանդէպ առժուած պատկառանքի
մը արդիւնքն է միայն: Առանց այս պայմաններուն,
աղանդաւորական, իրերամերժ հակումներով ստեղծել
ուզու՛ած հոգին անկարգապահութեան, անիշխանական
հոգի մը կըլլայ, չլընար կենսունակութիւն մը տալ
մեզի: Այսօրինակ մտածումի եւ ըմբռնողութեան
մը հետեւանքով էր անշուշտ, որ Ժ. Տընէրմ ըսաւ.
«Կը վախճանք որ վաղուան հոգին, ա՛յնքան անխոհեմ
բժիշկներու ձեռքով իր սրբազան հիւանդութենէն
բուժուած, երէկուան հոգիին մեռած փոշիէն աւելի
ստորին չըլլայ»:

Այդ ստորնութեան ահաւոր, արիւնաղանդ սկըզբ-
նաւորութեան զէմյանդիման կը գտնուինք այսօր:
Ուրացումը անկարելի դարձած իրականութիւն մըն է
ասիկա: Այս կազմալուծութեան գոհնին մէջ, մոռցը-
ւած են հաւաքական շահերը, հաւաքական թշնամի-
ները: Կուսակցական կիրքն ու շահն է որ եղբայր եղ-
բօր դէմ կը զինէ. ուրիշ մտահոգութիւն չունինք,
եթէ ո՛չ ինքզինքնիս պաշտպանել համացեղ, համարիւն
եղբայրներու յարձակումներուն դէմ, պաշտպանել ազ-

գը եւ իր աւանդութիւնները, Կրօնքն ու Եկեղեցին,
ընտանիքն ու ընտանեկան կեանքը, եւ ջանալ, որ
քաղաքական եւ ընկերական սա աղգային ճգնաժամին,
դեռ քիչ մըն ալ երկարի սրբազան հիւանդոքիւնը
աղգային մեծամասնութեան, եւ չ' թողուլ որ անխոհեմ
եւ անխորհուրդ բժիշկներու ձեռքով դարմանուելու
փորձ մը ըլլայ, քանի որ այդ ձեռնարկին արդիւնքը
պիտի ըլլայ երեկուան հոգիին մեռած փոշիէն աւելի
ստորին բան մը:

Այս իրերամերժական, խուժանային կամ ըսենք
պաշտպանական շարժումներուն մէջ ո՞վ պիտի ստեղ-
ծէր «Վաղուան Հոգին».— քահանայն, թագաւորը,
սահմանադրութիւնը, յեղափոխականը թէ արդիական-
նը... Կը տարակուսինք ստոնց ամենուն ալ այժմեանի
բարեացակամութենէն... Եւ սակայն ստոնցմէ իւրա-
քանչիւրը կը խոստանայ շարունակ: Բայց որովհետեւ
ա՛լ առածի կարգ անցած ճշմարտութիւն մըն է, թէ խոս-
տացուած բայց չ' իրականացած բարեացակամութիւն-
ներով սալարկուած է դժոխքը, յուսահատ հոգիները
հրաշքի մը միայն կ'սպասեն մեր մէջ աղգային ըն-
կերական կազմակերպութիւն մը, կարգաւորութիւն
մը, կամ ըսենք պարտաճանաչ կարգապահութիւն մը
հիմնարկելու համար: Աւա՛ղ, սխալ դուռ ափ առած են
անոնք: Հրաշքը այս պարագային ոճիւրի համազօր
պէտք էր նկատելինք: Հրաշքը զարտուղութիւն մըն է,
մինչ մենք օրէնքի մը պէտք ունինք. հրաշքը վայր-
կենի մը ստեղծողն է ու ստեղծումը, մինչ մենք
սեւալիանութեան գիտութիւնը, իմաստութիւնը կու-
ղէինք ունենալ: Ուրեմն նուազ ոճրագործ չեն նաեւ
անոնք, որոնք մեր վաղուան ճակատագիրը կուզեն
կապել հրաշքի մը զարտուղութեանն ու թէութիւն-
ներուն...:

Պիտի րսէք ինծի . — առողջ սկզբունքներու ազգայինութեան մը հեռատես համոզումին արդիւնք աւագ, համեքաշխ գործունէութիւն մը միթէ հրաշք մը չէ՞ մեր ժամանակի սա կարկամութիւններու, լքումներու, անտարբերութիւններու, մտեռանդութիւններու, չկամութիւններու, ժյատութիւններու խառնակոյտին մէջ: Է՛հ, այո՛, ահա ինչ որ պիտի կրնար մեզ հաշտեցնել՝ ընկերական խնդիրներու բարեշրջութեան ճամբուն վրայ, հրաշքի մը մարդկայնական դադարիւրին հետ: Հրաշքը իր գերբնական իմացումէն, իր վարդապետական բմբռնումէն, իր դիպուածական դարտուղութիւնէն ու թէութիւններէն դուրս բերուած, ձերբադատուած հրաշքը միայն մեր փրկութիւնը պիտի ապահովէր: Բայց այդ հրաշքը երկինքէն չգար. մեզմէն կը բխէր միայն, անոր համար տեւական կամ առժամեայ ըլլալու հանգամանքը կրնայ ունենալ: Մենք այսօրինակ ՏԵԽԱԿԱՆ հրաշքի մը պէտք ունինք՝ դիտանալով, սակայն, թէ ասոր ստեղծողը մենք պիտի ըլլանք. մենք հրաշադրած, մենք արարելի: Եւ եթէ աստուածային ոյժ մը բաւական կըլլայ ոչինչէն ստեղծելու տիեզերք մը ա՛յնքան հրաշալի, ա՛յնքան հրապուրելի ու խորհրդաւոր, աւա՛ղ, մենք մեր հրաշքի ստեղծագործումին համար գործիչներու հետ, նիւթերու եւ միջոցներու պէտք ունինք:

«Վաղուան Հոգին» այդ գործիչներէն, այդ միջոցներէն, այդ նիւթերէն կախումն ունի: Քահանան իր քարոզած կրօնքով, դաստիարակը իր ստանձնած կրթութեան գործով, ընտանիքի պետերը իրենց ապրած բարոյականի աղդեցութեամբ, Պետութիւնը արդարութեան անխերապահ կիրարկութեամբ, քաղաքացին, ըլլալ հարուստ թէ աղքատ, իր օրինակելի անձնութեամբն ու կարգապահութեամբը իրարու

օժանդակելով, զիրար լրացնելով պիտի ստեղծեն «Վաղուան հոգին»: Վերլուծենք պահ մը անոնցմէ իւրաքանչիւրին՝ գործերը, տեսնելու համար, թէ անոնք ո՛րքան կատարեցին իրենց պարտականութիւնը, եւ ո՛րքան օժանդակեցին, ուղղակի, թէ անուղղակի կերպով, այսօրուան ազգային վատթարացումը ստեղծելու համար:

I. Քահանան, հակառակ իր կրօնքին քարոզած վսեմութեանը, գոյզն բացատրութեամբ, ինկած իր բարոյական բարձրութիւնէն, չկրցաւ իր կեանքին մէջ գործնականացնել կրօնքին ընկեր-բարոյական ոյժը: Կարգ մը երկրորդական պատճառներ, վերջամուտ տարրերով պղտորեցին Յիսուսի կրօնքին երկնանուշ սրբութիւնը: Ան՝ մեր աշխարհիկ շունչին տակ դադրեցաւ հոգի մը, գործ մը, զգացում մը ըլլալէ, եւ արարողական ձեւակերպութիւններով չբջանակուեցաւ: Կոչումէն աւելի շահու զգացումը առաջնորդեց կրօնականը, որուն բերնէն՝ իր անկումի շրջանին, հազիւ մխիթարութեան, կորովի, ներգդածութեան բառ մը լսուեցաւ: Կրօնքով չ՝ապրեցաւ, ու չ՝ապրեցուց: Աստուած՝ իր արդարութեամբ, մեզմով ու մեր մէջ չը մարմնացաւ. անոր սէրը մեր մէջ դրական հիմ մը չ՝ունեցաւ. անոր հոգին մեզ չ՝կենդանացուց. մեր դիակնացած մարմինին վրայէն չ՝թողուցինք, որ հպանցիկ շարժում մը ընէր անոր կենդանի շունչը, նման այն հովին, որ ցրուած ոսկորներուն վրայէն փչելով, դանոնք ողևորեց: Կրօնականով մեղի ներկայացուած Կրօնքը չ՝միջամտեց՝ էապէս, մեր ընտանեկան, ընկերական կեանքին. ծէսը՝ ճշմարտութեան մը եւ արդարութեան մը թարգմանը, արտաքին նշանը ըլլալէ դադրեցաւ. Կրօնքը երջանկութիւն մը չարտադրեց մեր օրերուն. յոռետեսութեան թարգմանը հանդիսա-

ցաւ: Ու մենք կրօնքին արտաքինովը զբաղեցանք, առանց ներքինէն ներշնչուելու: Ահա թէ ինչո՞ւ կրօնականը իր կրօնքով չկրցաւ նպաստել Հոգի մը, «Վաղուան Հոգին» ստեղծելու գործին:

II. Դաստիարակը, հակառակ իր ստանձնած պատասխանատուութեան, չկրցաւ իր կոչումը արդարացրնել: Մեր դպրոցները ուսումնարաններ ըլլալուց առաջարկ ձիգ մը ըրին, բայց կրթարաններ, դաստիարակութեան օրրաններ ըլլալու իրենց պարտականութիւնը անտեսեցին: Երեւնալու ջանքը յաղթեց ըրալու կոչումին, եւ երբ աշակերտներուն միտքը գոնէ մակերևութապէս մշակելու ձեռնարկեցինք, մոռցանք թէ անոնք սիրտ մը, հոգի մըն ալ ունէին, որոնց ազնուացումին հոգը մեր գերագոյն պարտականութիւնը պէտք էր կազմէր: Մեր ուսումնասէրի մարմաջը զմեզ կը թափուցուէր (misopédie) տարաւ: Դաստիարակութենէ, եւ բարոյականի մշակութենէ զուրկ վկայագրուածը, երբ իր կիսուսումի տիրութիւնը ձեռք բռնած հրաժեշտ կուտայ դպրոցին, ան իր «վտանգաւոր յաւակնութիւններով», չըսենք վնասակար, բայց դէթ մակաբոյժ տալը մը կը գտնայ. չունի ո՛չ ազգային-ընտանեկան աւանդութիւններու հանդէպ պատկառանք, ո՛չ բարոյական արժանիք, ո՛չ ուղիղ նկարագիր, եւ ո՛չ ալ կոչումի մը, իտեալի մը ծառայելու յարմարութիւնները: «Մտաւորական Պրոլետէր» մըն է անիկա, մարդկային առաքինութիւններէ զրկուած մը, անընդունակ գեղեցկութիւն մը, արդարութիւն մը ստեղծելու: Դաստիարակութենէ զուրկ տղան իր ընտանիքի արդասարներ հոգէն զուրս աղբակոյտի մէջ փոխադասուած ծառ մըն է. իր արմատները այրելու, փոխելու դատապարտուած են: Ուր որ ազգային եւ ընտանեկան բարեպաշտիկ աւանդութիւններու վրայ հիմ-

նուած առողջ դաստիարակութիւնը կը պակսի, հոն մի՛ փնտռէք գեղեցիկ եւ արդար գործի մը արդաստարութիւնը: Մեր կըթական միջավայրը ամուլ է, չըսելու համար ապականաբար. ահա թէ ինչո՞ւ դաստիարակը, իր դպրոցական ծրագիրներով, չկրցաւ յաջողիլ «Վաղուան Հոգին»ին կազմաւորութեանը մէջ:

III. Ընտանիքը այսօր կորսնցուցած իր դարաւոր սրբութիւնը, չկրցաւ իր կոչումը արդարացնել, եւ իրմէն ծննդաբերել վաղուան անհրաժեշտ հոգիին խմորովը զանգուած զաւակներ: Ընտանիքը սեղան մըն էր, աստուածներէ շահապետուած, բազին մը, տաճար մը, ուր սրբութիւնն ու պարկեշտութիւնը կ'երկրպագուէին: Անոր նուիրականութիւնը թափանցած էր հօրը կամ մօրը հոգիին. իրենց ծնողութիւնը խնկաւտուած քաղցրութիւն մը կուտար տունին. իրենց հովանին աստուածային շուք մըն էր զաւակներուն վրայ. սէրը լիառատ կը վազէր իրենց սրտէն ու շրթունքներէն. եւ տունն ամբողջ սիրոյ առաքինութիւնովը օծուած էր: Ծնողքին պարկեշտութիւնը, օրինակի անտեղի տալի պարտադրութեամբ մը, մօրը կաթին հետ զաւակներուն կը ջամբուէր: Ուղղութեան, համբերախութեան շունչ մը, կապ մը կար էր ինչէն՝ կնկան, ծնողքէն զաւակին փոխանցուած: Մեր օրերու ընտանիքը որչա՛փ բան կրցաւ արտադրել այդ սրբութիւններէն, որչա՛փ բան կրցաւ պահպանել աւանդութիւններէն, անոնցմէ որչա՛փ կրցաւ փոխանցել զաւակներուն: Օ՛հ, անտանելի ցաւ մը հիմա մեր ընտանիքներուն ներքինը կը կրծէ. ասոնցմէ շատեր արդէն դադրած են պաշտամունքի սեղան մը ըլլալէ. փոխ, հակառակութիւն, հեշտասէր գինովութիւն, հակաբարոյութիւն մեր ընտանիքի անդամներէն շատերուն կեանքը կը կաղմեն. մայրը անէծքով ու դժգո-

հանքով կը զիւեցնէ զաւակը . եւ հայրը իր տղուն բա-
րոյական կեանքովը հետաքրքրուած է՝ ունի: Ամէն մարդ
գրեթէ իր հաշուոյն կ'ապրի տունին մէջ, փոխանակ ի-
րարու հաշուոյն ապրելու. հոգիի ու սրտի ճիւղոս մը
խանգարած է ընտանեկան կեանքի կցորդութիւնը. հո-
գիները այլասեռած են հոն:

Հոգի մի մեծագոյնը անկումը ընտանիքին կազ-
մալուծումովը սկսած է: Սենեկա իր ժամանակի Ըն-
ՏԱՆԻՔը սապէս կը նկարագրէ. «Ընկերութիւնը կա-
տաղի գազաններու ընկերակցութեան մը կը նմանի .
ամուսինը իր կինը սպաննելու կը ջանայ. կինը իր
էրկանը կը զաւաճանէ. զաւակը իր հօր կեանքին կող-
դէ հարուածը. կեսուրներն ու զոքանչները թռնաւո-
րուծով կը զբաղին»: Մեր օրերու երեւոյթները նոյն
համեմատութիւնները առնուլ կը միտին:

Ահա թէ ինչո՞ւ համար ընտանիքը ցարդ ի վի-
ճակի չէ՝ եղած «Վաղուան Հոգին» կարենալ կազմա-
կերպելու: Ընտանիք մը, որ երկար տարիներ սու-
տերով կը սնուցանէ իր զաւակները, չկրնար պահան-
ջել, որ անոնք արդար ըլլան: Ծննդաբանութեան եւ ար-
դարութեան պակասը ազդերու եւ ժողովուրդներու հի-
մը կը փորէ:

IV. Պետութիւնը — մանաւանդ այն պետութիւն-
ները, որոնց մէջ բաժնուած է մեր երկիրը, եւ ատով
խակ անոնց կապուած է մեր ազգային-ընկերական
ճակատագիրը — բան մը չըրաւ բարքերու ազնուա-
ցումին համար: Ընդհակառակն ապականեց ու վատ-
թարացուց ժողովուրդներու ազգային նկարագի-
րը: Իր կաշառակերութիւններով արդարութիւնը
վաճառականական, շահաբեր նիւթի վերածեց. իր կե-
ղեքումներով, իր հարստահարութիւններով պատճառ

եղաւ, որ խոշտանգուած ազգեր — որպէս ինքնին —
ինքնապաշտպանութեան կենսական պէտքեր հոգալը,
միջոցներու մէջ տարբերութիւն չ'դնեն, կեղծիքի
վատութիւններու դիմեն. անհատական ու ազգային
արժանապատուութիւնը վաճառած, ինքզինքնին ի
սպաս դնեն բռնաւորներու, կեղեքողներու, մարդաս-
պաններու: Մենք մեր ազգային տառապանքի շարու-
նակականութեան մէջ բնազդաբար սորվեցանք, թէ
«Մարդկային ընկերութիւններու ճակատագիրը, շատ
մը պարագաներու մէջ խորամանկութիւններէ եւ սու-
տերէ կախումն ունի: Զօրաւորներու հանդէպ տկա-
րներու կռիւին մէջ այս վերջինները պիտի կորսուէին,
եթէ դատապարտուած ըլլային ոչ-կպերելի միջոցներ
միայն գործածել» (Ժ. Ֆինո): Մենք բնութեան դա-
սերուն հետեւած եղանք ասով: Պետութիւնը զարոց
մը է եղաւ, այլ ՓՏՈՒԹԵԱՆ ՕՃԱՆ մը. չկրթեց, այլա-
սեռեց մանաւանդ. ջանաց արմատախել մեր ազգային
ազնուականութիւնը, փոխանակ զայն մաքրագործե-
լու: Հարուածեց մեր կրթական ձեռնարկները. խաւա-
րի, տգիտութեան, վատասերումի առաքելութիւնն
ստանձնեց. ազգը իր սրտէն զարկաւ. շահագործեց
մարդկային տկարութիւնները, կաշառելով խիղճը,
խափանելով ազատութեան տենչը, եւ արեւնի մէջ
խեղդելով արդարութեան ծարաւի ազդակները: Խոր-
հրդարանական Պետութիւնն ալ, ի՛ր կարգին, ինք-
զինքը կազմելու համար անգամ մը միայն դիմումը
բաւ «հասարակաց քուէին», «հասարակաց ձայնին»,
ու այնուհետեւ սկսաւ արհամարհել հասարակաց կար-
ծիքը: Անհատական, քմահաճ բռնապետութիւնը, Սահ-
մանադրական օրինակերպ բռնապետութեան փոխուե-
ցաւ. ուժի արդարութիւնը Բրեննոսի մը պէս, իր

16691
16691

սուրբ իրաւունքի նստարի թաթին մէջ նետեց . «Վա՛յ պարտեալներուն» աղաղակելով: Համիտ մը, Բրեննոս մը, բռնաւոր Խորհրդարան մը տարբերութիւն չունին իրարմէ: Բացի անուններու տարբերութենէն, երբ խնդիրը արդարութիւն մը կատարելուն շուրջ դառնայ: «Վերարկուն կրօնաւոր չլինեմ» ըսուած է: Սահմանադրական վերարկուն բռնաւոր Խորհրդարանի մը գոյութիւնը չկրնար արդարացնել: Պետութիւնը իր յոռի կազմակերպութիւնով, իր ազգամուլ գերյանդգնութեամբ, իր մոլեռանդակիւր խառնուրդով երկրաքանդ ոյժ մը միայն եղաւ: Այլ ինչպէ՞ս կուզէինք, կամ ինչպէ՞ս կրնայինք սպասել, որ այսպիսի պետական կազմակերպութիւն մը կարող ըլլար «Վաղուան Հոգին» պատրաստելու:

V. Քահանայէն, դատարարակէն, ընտանիքէն ու Պետութենէն վերջ կը մնար մեզի ժողովուրդը, իր զանազան խաւերով, գերի ու աղատ, պարտեալ, պարկեշտ կամ անբարեխիղճ քաղաքացին. ու առա՛ջ, ա՛ն ալ մեզի չտար հաստատուն երաշխաւորութիւնը վաղուան լաւագոյն կեանքի մը համար: Երբ քահանան իր ձեւագեղծ կրօնքին, դատարարակը իր ամուլ կըրթութեան, ընտանիքը՝ իր ինկած բարոյականին, եւ պետութիւնը իր ամբարիշտ եւ սուտակասպաս արդարութեան մէջ կը դատապարտենք, արդէն իսկ ներկայացուցած կըլլանք ժողովուրդը իր հաւաքականութեանը, իր ամբողջութեանը մէջ: Ժողովուրդ մը, իր կրօնքին, իր դպրոցին, իր ընտանիքին, իր պետութեան հարազատ զաւակն է: Երբ պետութիւնը արդարութիւն չունի, ժողովուրդը կը դադրի արդարասէր ըլլալէ. երբ ընտանիքը իր բարոյականութիւնը կը կորսնցնէ, ժողովուրդը կը դադրի պար-

կեշտ կեանք մը ցուցադրելէ. երբ դպրոցը կը թեւաճայ իր դատարարակիչ դերին մէջ, ժողովուրդը կը դադրի կրթութեան մարմնացումը ըլլալէ. երբ եկեղեցին, ծէսի ու արարողութեան հանդիսավայր, կը դադրի անհատներու հոգիին խօսելէ, ժողովուրդը կրօնքին հետ խղուելու կը հարկադրուի: Մեր այսօրուան ժողովուրդը այդ թերութիւններուն դժբախտ խառնուրդն է եղած: Չյողոքութենք ինքզինքնիս: Ու այս ամենը տեսնելու, զգալու, չօչափելու համար պէտք էր որ ըրջօրէն ակտորոշանքի (diagnostique) մը ենթարկէինք ինքզինքնիս: Բայց թերացանք մեր այդ պարտականութեանը մէջ ալ: Դեռ քանի մը օր առաջ Ֆրանսացի հեղինակ մը կը գրէր մեզի համար. «Եթէ հայը ունի լուրջի, պարկեշտի, աշխատողի յատկութիւններ, ընդհանրապէս չա՛տ քիչ համակրելի է անիկա: Կոչտ նկարագրով ցեղ մը, նոյն իսկ իր եղբայրներուն համար, վեհանձնութիւն չունի, ծակաչք, ագահ, ոսկին իր ամբողջ խօտալը կը կազմէ» (Jean d'Anneay. - Au pays des Massacres. P. 31): Հեղինակին այս տողերուն մէջ չափազանցութիւնը իրականութեան հետ զոյգ կը քալէ: Մեր մէջ հարուստը ժլատ է ու անկարեկիր, աղքատը ծոյլ ու խաբդախ. մէկը արհամարհող, միւսը վրէժխնդիր, դեռ ընկերական համերաշխութեան մը, հարուստի ու աղքատի համագործակցութեան մը դադարի անգամ չէ՛ դարպասած մեզի: Ու ցաւալի է ըսել, ժողովուրդը, հարուստն ու աղքատը, միջակորեարն ու բանաւորը, դեռ պէտք եղածին պէս չեն զուգորդուած ազգային կեանքին ու ազգային գաղափարին հետ: Զուհողութիւննիս անգամ, — եթէ երբեք զոհողութիւն մը յանձն առնունք — իբրեւ պերճանքի, յիւսի գործ

կ'ստանձնենք, քան իբրեւ քաղաքացիի անհրաժեշտ պարտականութիւն մը : Այս պայմաններուն տակ, ու այսօրինակ ուղիով ապրող ժողովուրդ մը, ինչպէ՞ս պիտի կրնայինք սպասել լաւագոյն արդիւնք մը, քան ինչ որ կը վայելենք հիմա :

Ահա, բարեկամներս, մեր իրական կացութիւնը . հաճախ ՎԱՂՈՒԱՆ ՀՈԳԻՆ ստեղծելու համար մեր ձեռք դնուած միջոցները, նիւթերը եւ գործիչները : Ասոնց վրայ աւելցուցէք կուսակցական յոռի միտումները եւ պայքարները, եւ ազգային տոնոյն իրականութեան ամբողջութիւնը ունեցած պիտի ըլլաք : Ու դուք որ այսօր կուսակցութեան ինքի, թերեւս դուք ալ ՖՐԱՆՍԱՍԻ ԺՈՂՈՎՈՒՐԻՒՆ ՀՈԳԵԱՆՈՒԹԻՒՆԸ (La psychologie du peuple Français) հեղինակին, Ա. Ֆուլբէի պէս պիտի ըսէք ինքի, թէ ժողովուրդի մը համար իր անկումին ինքնաթեւադրութեան (autosuggestion) աւելի վատ բան չկայ . ո՞րքան յեղեղէ մարդ թէ պիտի իյնայ, ինքզինքին կուտայ խելացնորութիւնը, եւ կ'իյնայ : Ինչպէս պատերազմի դաշտին վրայ պարտութեան համոզումը ստոյգ պարտութիւն մը յառաջ կը բերէ, նոյնպէս ալ ազգային վնասութիւնը նկարագրներէն կը գողնայ իրենց թոխը, եւ կը նմանի անձնասպանութեան ժողովեան : Այդ սողափայտ պատասխանելու համար նախ ըսենք, թէ մեր ազգային կեանքին մէջ իրականացած յոռութիւնները մատնանք ընելով, մեր նպատակը չէ՛ բնաւ վնասութիւն մը ստեղծել հոգիներուն խորը, եւ ո՛չ ալ յազուրդ տալ այն սկեպտիկութեան, որ մեր ցաւատանջ սրտերէն բուսած է . բնաւ : Բայց դնահատելով հանդերձ իմաստասէրին տողերուն արժէքը, չեմ կրնար ինքզինքս հաշտեցնել ազգի մը, որ պիտի է մերը, միայն քա-

նի մը աննշան յատկութիւններով սոնքալու ինքնախարութեանը հետ : Որովհետեւ ակնարկուած «անձնասպանութեան ժողովեան» բուն իսկ ինքնախարութեան մէջ կը պղտաբերի : Եթէ կեանքը կոիւ մըն է, պատերազմ մըն է, անհատներու ինչպէ՞ս ազդեցութեան համար, այդ կոիւը ունի իր ընդհատները, իր զինադուլները, որոնց միջոցին պատնէշներու ըմբակոծուած խրամատներու նորոգութիւնը պէտք է կատարեն մարտիկները, դադանի ու լոին : Այդ դադարի վայրկեաններուն, թանկագին բոլորներուն մէջն ենք հիմա, եւ անհրաժեշտ է, որ մենք աւելի ու աւելի այդ թերութիւնները մատնանշենք, քանի որ անոնց լուրջ, զիտակցօրէն գործադրուած սրբադրութիւններէն պիտի ծնի մեր ազգին ալ ապագան : Ասանց ասոր կարծես պէտք եղածին չափ ճշմարիտ եղած պիտի չըլլար խօսքը, թէ ԱԶԳԻՆ ԿՈՐՈՒՍԸ ԿԱՄ ՓՐԿՈՒԹԻՒՆԸ իր ԶԵՌՔԻՆ ՄԷՋ ԿԸ ԳՏՆՈՒԻ :

Այս տողը արդէն իսկ իր մէջ կը խտացնէ ազգերու գոյութեան կամ չգոյութեան, անոնց կորսնալին ու փառքին, պարտութեան կամ յաղթանակին զադանքը . անոնց ներկային ու ապագային կենսական հարցը :

Միայն գիտնանք թէ, մեր ձեռք դնուած անկատար գործիքները, թերի միջոցները, եւ տկար նիւթերը խորաակելով չէն որ պիտի յաջողենք վերանորոգութեան ճամբուն մէջ, այլ սրբադրելով, բարեկարգելով ու դասաւորելով : Եթէ չ'զգանք այդ բարեկարգելու, բարեկարգութեան պէտքը, եւ յամառինք տակաւին, մեր երեսուն տարուան այլախոսած կեանքովը քաշկատուել, սողալ քաղաքակրթութիւններու եւ յառաջդիմութիւններու ճամբուն վրայ,

վաղուան ու ապագայի համար յոյս չ'ունենանք բնաւ : Ի դո՛ւր պիտի ջանանք մեր ոչնչութիւններէն եւ ջանկութիւն , մեր թերութիւններէն՝ նկարագիր , եւ մեր միտէն հոգի մը շինել : Ապագան պիտի չը ժպտի մեզի , քանի որ ներկան վաղուան համար մեզի պատանք շինելով զբաղած է մեր շունչին տակ : Ապրիլ կամ մեռնիլ մեր կամքէն կախումն ունի : Ու , աւա՛ղ , մենք հիմա մեր գոյութիւնը , մեր կեանքը ծծելով կ'ապրինք : Վաղուան համար դժոխային կը տակ մը ունինք . — մեր Դիւկը . . . : Եւ ապագային կը յանձնենք մեր ձեռքով փորուած մեր գերեզմաններուն հսկելու պաշտօնը :

Եթէ չենք կրնար անմիջական հեղինակութիւն մը ունենալ պետութեան արտադրած տգեղութիւնները , հրէշութիւնները , անարգար արիւնները մաքրագործելու ստիպողականութեանը մէջ , հարկ չկայ գերադրուելու : Ազդերու կեանքը իր պահպանութեանը համար անհրաժեշտօրէն պէտք չ'ունի Պետութիւններու օժանդակութեան : Ազգային կեանքին աւմենագօր ազդակները , հաւատարիմ պահպաններն են կրօնքը , լաւ հասկցած կրօնը , որ մեր հոգիին կը թափանցէ , Դաստիարակութիւնը , որ կը սրբադրէ մեր ցեղային , ժողանդական յոռութիւնները , եւ Ընտանիքը , որ մեր նկարագիրը կը շինէ պարկեշտութեան եւ մաքուր բարոյականի ներշնչումով մը : Մենք ասոնց վրայ տիրական իշխանութիւն մը ունինք . անոնց բարեկարգութիւնն ու աղնուացումը մեր կամքէն , մեր բարեյօժարութենէն , մեր ողջմտութենէն կախումն ունին , ուղղակի եւ անընդմիջական կերպով : Հետեւաբար մեր ազգային քայքայումը , մեր զգեստումը մեր ձեռքով , լաւաւորյն

կեանքի մեր անյօժարութեամբը միայն պատրաստած պիտի ըլլանք :

Այսօր մեր վրայ գրուած են երկու հրամայողական պարտականութիւններ : Այդ պարտականութիւններէն մին ժխտական է եւ միւսը զբական . մին քանդումի պարտականութիւնն է , եւ միւսը շինարարութեան . մին զինուորի պարտականութիւնն է եւ միւսը գործաւորի : Առաջինը մեզ կը մղէ կռուելու՝ յանուն զազափարի եւ իտէալի , ամենուս վրայ կապարի պէս ծանրացող յուսահատ , լքուցիչ սկեպտիկութեան , անհատական օգտապաշտ նախասիրութիւն , ներու , « կուսակցականութիւններու եւ շահերու նեղմիտ քաղաքականութեան , դասակարգերու անձնապաշտ կռիւներուն » , խորհրդարանական բռնապետութեան , եւ Սահմանադրութեան անունով մեզի հրաժեցուած վիթխարի անարդարութիւններու դէմ , սա ազգայնապէս ֆրիդիֆ , ճգնաժամային վայրկեաններուն : Եւ զինուորին պէս , որ իր կռիւին մէջ , հրացանին հետ , բրիչն ալ կը գործածէ խրամները նորոգելու համար , միեւնոյն ժամանակ մեր գործաւորի պաշտօնն ալ պիտի կատարենք ազգաշինութեան տեսակէտով : Եւ այդ պահուն նորէն ինքզինքնիս դէմ յանդիման պիտի գտնենք ԵԿԵՂԵՑԻՆ , ԳՊՐՈՑԻՆ եւ ՏՈՒՆԻՆ , որոնք գործաւորները , նիւթերն ու միջոցները պիտի ըլլան մեզի համար անհրաժեշտ , զօւրաւոր , ներոյժ ՎԱՂՈՒԱՆ ՀՈԳԻՆ : Եթէ ասոնք գոյութիւն չունենային , պէտք էր ստեղծելնք . ուրովհետեւ ասոնք , իրենց ընկեր-բարոյական ոյժերով պէտք եղածին չափ եւ աւելի կ'օժանդակեն երեւան բերելու հաշերաշխութիւնը , համայնամասնութիւնը , արեւակցութիւնը համոզութի , զազափարներու , նը-

կարագրի, զգացումի եւ սէրերու, թոյլ, տկար եւ վարանոտ հոգիներէն հուժկու աճող շութիւն մը, հաւաքական մարմին մը կազմելով, մէկը՝ յանուն երկինքի, միւսը յանուն մարդկային եղբայրութեան, եւ ընտանիքը յանուն բարոյականի զիրար ամբողջացնելով, զիրար լրացնելով: Անհատներուն պէս Ազգերն ալ Հոգի մը, ես մը ունին, ըսած են Նովիքով եւ Վորմս (Worms), եւ այդ Հոգին «ցեղին հաւաքականութենէն կը կազմուի: Հոն, ուր այդ հաւաքականութիւնը կիյնայ իր պատմական արժանիքներու բարձրութենէն, ԱԶԳը կը գտնուի անկուսի շրջանի մը մէջ, եւ անոր Հոգին խանդարուած է բարոյական հիւանդութեամբ», չըսելու համար մեռած: Անհատին, ինչպէս ազգերու եւ հաշայնքներու համար լարմինը դիակ մըն է, եթէ ա՛ն կենդանացած չըլլայ Հոգիով: «Այդ Հոգին է, որ կ'արտաբերէ ազգի մը կենսունակութիւնը, անոր հանրային գիտակցութիւնը (conscience) եւ անոր կամքը»: ՎԱԳՈՒԱՆ ՀՈԳԻՆ պէտքը միայն եւ միայն այդ պատճառով է, որ կ'ուզենք, կը շեշտենք: Գիտնանք, թէ այդ Հոգիին կազմողները պիտի ըլլան մեզմով ու մեր ձեռքով բարեկարգուած Եկեղեցիին մօքուր, անսեթեւեթ, պարզ կրօնքը, մեզմով անձնաւորուած Հաւատքով, Յոյսով եւ Սիրով. բարեկարգուած Դպրոցը, իր դաստիարակչի մօքուր հանգանքովը, եւ բարեկարգուած Ընտանիքը իր աւանդական, հուժկու բարոյականովն ու պարկեշտութիւնովը:

Աշխատինք այդ կռիւին, ու այդ բարեկարգութեան, ու մենք ատով խի ստեղծողները, հրաշագործները եղած պիտի ըլլանք մեր ազգային գոյութեան անհրաժեշտ ՎԱԳՈՒԱՆ ՀՈԳԻՆ:

ՀՀ Ազգային գրադարան

NL0192236

ՌԱՄԿԱՎԱՐԱԿԱՆ ՄԱՏԵՆԱԴԱՐԱՆ

1. Բնկերվարութիւն եւ Հայ Բնկերվարականներ Դ.Ո.
(ՄՈՒՇԵՂ, ԵՊԻՍԿՈՊՈՍ) 3
2. Ռաֆկավարութիւն (Մաֆկոյ տակ)
(Մ. ՏԱՄԱՏԵԱՆ) 4
3. Վաղուան Հոգիւն
(ՄՈՒՇԵՂ, ԵՊԻՍԿՈՊՈՍ) 1
4. Բնկերվարութիւն եւ Թուրքիա
(ԱՐԴԲՐ ԼՈՒԻՉ) 1

Գ Ի Ն | ՂՐՇ. ՈՂՋ.